

УДК 811.161.3=112.2

А.Дз. ЦЕПЛЯКОВА

**НЯМЕЦКАМОЎНЫЯ ЗАПАЗЫЧАННІ КРЫЛАТЫХ
СЛОЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ
ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ
(колькасны склад і крыніцы паходжання)**

У артыкуле вызначаюцца асноўныя прыметы крылатых слоў, колькасны склад і крыніцы паходжання нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Крыніцы паходжання крылатых слоў размяжоўваюцца на

адзінкавыя (першасныя і другасныя) і комплексныя. Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі нямецкамоўныя запазычанні крылатых слоў з уласна нямецкіх крыніц. Другасныя крыніцы садзейнічалі ўзнікненню крылатасці тых ці іншых выразаў з уласна нямецкіх і іншых першакрыніц. Комплексныя (дзве і больш) крыніцы прадстаўлены дзвюма дыяхранічнымі мадэлямі: “няўласна нямецкія + уласна нямецкія”, “няўласна нямецкія + уласна нямецкія + няўласна нямецкія”. Асобна разглядаюцца колькасны склад і паходжанне крылатых слоў з няўласна нямецкіх крыніц, якія трапілі ў розныя часы праз нямецкую ў беларускую мову.

Уводзіны

Крылатыя словы ў кожнай мове – гэта вельмі неаднародны аб’ект, які складаецца з адзінак, разнастайных не толькі па сваім моўным і культурным генезісе, але і па тых ці іншых тэкставых крыніцах паходжання, граматычных канструкцыях, семантычных асаблівасцях, спосабах функцыянавання і г.д. Асноўнымі прыметамі крылатых слоў, якія былі акрэслены яшчэ Г. Бюхманам, з’яўляюцца рэгулярнае цытаванне (dauernde Anführung) у маўленні і дакладна вызначанае (nachweisbar) паходжанне – наяўнасць аўтара з ліку гістарычных асоб (historischer Urheber) ці літаратурнага тэкста-першакрыніцы (literarischer Ursprung) [1, S. XV].

Крылатыя словы, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, складаюцца з адзінак як уласна беларускага [2], так і іншамоўнага паходжання [3; 4]. Пэўная колькасць іншамоўных запазычанняў крылатых слоў у беларускай мове трапіла ў яе з нямецкай мовы. Нямецкамоўныя запазычанні крылатых слоў у беларускай мове спецыяльна не вывучаліся, акрамя спробы іх лексікаграфічнай рэпрэзентацыі ў тлумачальным слоўніку “Крылатыя выразы ў беларускай мове” (2004) пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова [3].

Мэтай гэтага артыкула з’яўляецца ўдакладненне колькаснага складу нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, вызначэнне іх моўнага генезісу і дыферэнцыяцыя паводле крыніц іх паходжання.

1. Колькасны склад нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў.

Агульная колькасць нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове складае каля 160 адзінак. Яны паходзяць як з уласна нямецкіх, так і з іншых крыніц.

Крылатых слоў з уласна нямецкіх крыніц налічваецца 142 адзінкі. З іх у тлумачальным слоўніку “Крылатыя выразы ў беларускай мове” (2004) пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова зафіксавана 23 адзінкі. У выніку праведзенага аналізу тэкстаў розных функцыянальных стыляў мы вылучылі шляхам фронтальнай выбаркі яшчэ 119 адзінак, шырокае ўжыванне якіх у сучаснай беларускай літаратурнай мове пацвярджаецца шматлікімі прыкладамі.

Крылатых слоў, якія трапілі ў беларускую мову праз нямецкую, налічваецца 14 адзінак, з іх 7 зафіксавана ў “Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў” (2004) І.Я. Лепешава, 4 – у слоўніку крылатых выразаў пад рэдакцыяй Я.Я. Іванова [3] і яшчэ 3 вызначаны паводле праведзенага намі аналізу тэкстаў рознай функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці.

2. Крыніцы паходжання нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў складаюць надзвычай гетэрагенную сукупнасць і таму патрабуюць класіфікацыі. Іх можна размежаваць, у першую чаргу, на адзінкавыя і комплексныя.

2.1. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (арыгінальныя) і другасныя (неарыгінальныя).

2.1.1. Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі нямецкамоўныя запазычаныя крылатых слоў з уласна нямецкіх крыніц. Да гэтых крыніц адносяцца літаратурныя тэксты, фальклорныя творы, тэксты масавай камунікацыі, назвы твораў мастацтва, выказванні знакамітых асоб – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў, ананімныя літаратурныя (навуковыя, публіцыстычныя і інш.) тэксты, мянушкі вядомых асоб і літаратурных герояў.

2.1.1.1. Літаратурныя крыніцы размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры, біяграфічныя творы, эпісталярныя тэксты, публіцыстычныя творы, філасофскія творы, навуковыя і навукова-папулярныя творы, тэксты музычных твораў і інш.

1. **Мастацкія творы** розных відаў і жанраў як крыніцы крылатых слоў падзяляюцца, у сваю чаргу, на праязныя, паэтычныя і драматычныя:

а) **праязныя:**

– раман, напр.: *блакітная кветка* < *blaue Blume* (Наваліс, "Heinrich von Ofterdingen", 1802¹) і інш.;

– навела, напр.: *хадзячая энцыклапедыя* < *ein wandelndes Konversations-Lexikon* (Э.Т.А. Гофман, "Die Brautwahl", 1819) і інш.;

б) **паэтычныя:**

– паэма, напр.: *за дрэвамі не бачыць лесу* < *den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen* (К.М. Віланд, "Musarion", 1768) і інш.;

– ода, напр.: *іскра божая* < *Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium* (Ф. Шылер, "An die Freude", 1786) і інш.;

– верш, напр.: *Чалавек заўсёды спадзяваецца на лепшае* < *Die Welt wird alt und wird wieder jung, doch der Mensch hofft immer Verbesserung* (Ф. Шылер, "Die Hoffnung", 1797) і інш.;

– эпіграма, напр.: *цяга да творчасці* < *Lust zu fabulieren* (выраз з аўтабіяграфічнай эпіграмы І.В. Гётэ) і інш.;

в) **драматычныя:**

– трагедыя, напр.: *Спыніся імгненне!* < *Ты цудоўнае!* < *Verweile doch! du bist so schön!* (І.В. Гётэ, "Faust", 1808) і інш.;

– драма², напр.: *Маўр зрабіў сваю справу, маўр можа ісці* < *Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen* (Ф. Шылер, "Die Verschwörung des Fiesco zu Genua", 1783) і інш.

2. **Біяграфічныя творы:**

– аўтабіяграфія, напр.: *Чаго жадаеш у юнацтве, тое з лішкам маеш у старасці* < *Was man in der Jugend wünscht, hat man im Alter die Fülle* (І.В. Гётэ, "Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit", 1811 – 1831) і інш.

3. **Эпісталярныя тэксты**, напр.: *Не догма, а кіраўніцтва да дзеяння* < *Kein Dogma, sondern eine Anleitung zum Handeln* (выраз з ліста Ф. Энгельса да Ф.А. Зорге ад 29 лістапада 1886 г.) і інш.

4. **Публіцыстычныя творы**, напр.: *арыстакрат духу* < *Geistes Aristokratismus* (выраз з памфлета С. Ашэра "Über den deutschen Geistes Aristokratismus", 1819) і інш.

5. **Філасофскія творы**, напр.: *рэч у сабе* < *das Ding an sich* (І. Кант, "Kritik der reinen Vernunft", 1781) і інш.

6. **Навуковыя і навукова-папулярныя творы**, напр.: *комплекс непаўнавартасці* < *Minderwertigkeitskomplex* (А. Адлер, "Studie über Minderwertigkeit von Organen", 1907) і інш.

¹ Дацроўка літаратурных твораў падаецца паводле наступных выданняў [1; 5].

² Драма тут разумеецца як адзін з асноўных жанраў (відаў) драмы як літаратурнага роду разам з камедыяй і трагедыяй [6, с. 102].

7. Тэксты музычных твораў:

– песня, напр.: *Зайтра, зайтра, а не сёння – гультай гавораць* < *Morgen, morgen! nur nicht heute! Sagen alle faulen Leute* (пачатковыя радкі дзіцячай песенькі Х. Ф. Вейсэ “Der Aufschub”, 1769) і інш.;

– лібрэта, напр.: *Цуд! Цуд! Цуд здзейсніўся!* < *Ein Wunder! Ein Wunder! Ein Wunder ist gekommen!* (вокліч народа ў адной са сцэн оперы Р. Вагнера “Lohengrin”, 1847) і інш.

2.1.1.2. Фальклорныя творы (гістарычныя анекдоты і інш.), напр.: *шукаць учарашняга дня* (выраз з гістарычнага анекдота XVI ст. пра нямецкага курфюрста Іагана Фрыдрыха, які аднойчы сказаў пра згублены дзень, на што прыдворны весельчак Клаус адказаў, што яны зайтра яго пашукаюць і абавязкова знойдуць) і інш.

2.1.1.3. Тэксты масавай камунікацыі:

– дэвіз, заклік, лозунг, напр.: *Гарматы замест масла* < *Kanonen statt Butter* (мілітарыстычны лозунг, сфармуляваны ў 1936 г. Р. Гесам, адным з кіраўнікоў гітлераўскай Германіі) і інш.;

– афіцыйная юрыдычная фармулёўка, напр.: *кулачнае права* < *Faustrecht* (фармулёўка аднаго з законаў таліёну, у XI – XIII ст. самая распаўсюджаная ў Германіі форма вырашэння судовых спрэчак – сілай зброі) і інш.

2.1.1.4. Назвы твораў мастацтва (назвы літаратурных тэкстаў, твораў музычнага і выяўленчага мастацтва, кінафільмаў і г.д.), якія сталі крылатымі, размяжоўваюцца на наступныя.

1. **Назвы літаратурных тэкстаў**, напр.: *між (паміж) молатам і кавадлам* < *“Hammer und Amboss”* (назва рамана Ф. Шпільгагена, 1868) і інш.

2. **Назвы твораў музычнага мастацтва**, напр.: *песні без слоў* < *“Lieder ohne Worte”* (назва зборніка музычных п’ес Ф. Мендэльсона, 1829 – 1845) і інш.

3. **Назвы кіна-, тэле- і мультфільмаў**, напр.: *дзяўчына маёй мары* < *“Die Frau meiner Träume”* (назва мастацкага фільма нямецкага рэжысёра Г. Якабі, 1944) і інш.

2.1.1.5. Выказванні знакамітых асоб – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў.

1. **Дзяржаўных і палітычных дзеячаў**, напр.: *жыццёвая прастора* < *Lebensraum* (выраз Я. Шахта, аднаго з лідэраў трэцяга рэйха, з прамовы 7 снежня 1930 г.) і інш.

2. **Грамадскіх дзеячаў**, напр.: *Каментарыі лішнія (не патрэбны)* < *Kommentar überflüssig* (фінальнае выслоўе судовых прамой вядомага нямецкага юрыста Г. Штаўба) і інш.

3. **Вучоных**, напр.: *драма ідэй* < *Ideendrama* (выраз А. Эйнштэйна) і інш.

4. **Пісьменнікаў**, напр.: *Карыстайся імгненнем* < *Benutzt den Augenblick* (выслоўе І.В. Гётэ) і інш.

2.1.1.6. Ананімныя літаратурныя (навуковыя, публіцыстычныя і інш.) тэксты, напр.: *новы парадак* < *neue Ordnung* (выраз з нямецкага перыядычнага друку 1930-х гг., які пазней стаў выкарыстоўвацца для абазначэння нацысцкага рэжыму, усталяванага ў Германіі кіраўніком фашысцкай Нацыянал-сацыялістычнай партыі Адольфам Гітлерам) і інш.

2.1.1.7. Мянускі вядомых асоб і літаратурных герояў, напр.: *жалезны канцлер* < *der eiserne Kanzler* (мянуска О. фон Бісмарка, канцлера Германіі ў 1871 – 1890 гг.) і інш.

2.1.2. Другасныя крыніцы паходжання крылатых слоў не з’яўляюцца арыгінальнымі. Крылатыя словы з другасных крыніц былі запазычаны, у сваю чаргу, з іншых літаратурных, фальклорных і г.д. тэкстаў (першакрыніц). Дзякуючы аўтарытэту аўтараў другасных крыніц і/або вядомасці іх твораў такія выразы сталі шырока вядомымі і набылі “крылатасць”. Пры гэтым звесткі аб першакрыніцы

з'яўляюцца неактуальнымі (або ўвогуле невядомымі) для носьбітаў мовы (першая крыніца аказваецца забытай або напам'янутой, паколькі выраз стаў вядомым дзякуючы свайму другаснаму выкарыстанню).

У якасці другасных крыніц паходжання могуць выступаць усе вызначаныя вышэй крыніцы (гл. 2.1.1.).

Першакрыніцы тых выразаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як уласна нямецкія, так і няўласна нямецкія.

2.1.2.1. Уласна нямецкія першакрыніцы можна размежаваць на тэксты вуснай гутарковай мовы, літаратурныя творы, ананімныя літаратурныя (навуковыя, публіцыстычныя і інш.) тэксты і інш.

1. **Тэксты вуснай гутарковай мовы**, напр.: *разам з вадой выліць і дзіця* < *das Kind mit dem Bade ausschütten* (фразеалагізм, які замацаваўся ў літаратурнай мове дзякуючы яго выкарыстанню М. Лютэрам у сваіх публічных прамовах) і інш.

2. **Літаратурныя творы**, напр.: *загадкавая натура* < *eine geheimnisvolle Natur* (І.В. Гётэ, "Maximen und Reflexionen", 1833; выраз стаў крылатым пасля выхаду ў свет рамана Ф. Шпільгагена "Problematische Naturen", 1861) і інш.

3. **Ананімныя літаратурныя (навуковыя, публіцыстычныя і інш.) тэксты**, напр.: *На заходнім фронце няма перамен* < *Im Westen nichts Neues* (фраза ў нямецкіх зводках у час першай сусветнай вайны; стала шырока вядомай пасля выдання аднайменнага рамана Э.М. Рэмарка, 1929) і інш.

2.1.2.2. Няўласна нямецкія першакрыніцы – гэта літаратурныя і фальклорныя творы, выказванні знакамітых асоб і інш.

1. **Літаратурныя творы**, напр.: *месца пад сонцам* < *Platz an der Sonne* (выраз паходзіць з кнігі Б. Паскаля "Pensées sur la religion", 1670; набыў крылатасць пасля таго, як яго ўжыў Б. фон Бюлаў, канцлер Германіі ў 1900 – 1909 гг., у сваёй прамове ў рэйхстагу 6 снежня 1897 г.) і інш.

2. **Фальклорныя творы**, напр.: *крылатыя словы* < *geflügelte Worte* (выраз паходзіць з эпасаў Гамера "Іліяда" і "Адысея"; стаў шырока вядомым пасля выхаду ў свет аднайменнага зборніка Г. Бюхмана, 1864) і інш.

3. **Выказванні знакамітых асоб** – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў, вучоных, пісьменнікаў, напр.: *Архітэктурна – гэта застылая музыка* < *Die Architektur ist erstarrte Musik (verstummte Tonkunst)* (выслоўе І.В. Гётэ, якое ён выкарыстаў у гутарцы з Экерманам 23 сакавіка 1829 г. і якое з'яўляецца парафразаю выслоўя Сіманіда Кеоскага; сустракаецца ў лекцыях Ф.В. Шэлінга "Philosophie der Kunst", 1802 – 1803, дзякуючы якім стала вядомым І.В. Гётэ) і інш.

2.2. Комплексныя крыніцы паходжання крылатых слоў, запазычаных з нямецкай у беларускую мову, уяўляюць сабой сукупнасць некалькіх крыніц, кожная з якіх з'яўляецца актуальнай для носьбітаў мовы. Можна вылучыць наступныя дзярханічныя мадэлі комплексных крыніц.

2.2.1. Няўласна нямецкія крыніцы + уласна нямецкія крыніцы, напр.: *лятучы галандзец* < *"Fliegender Holländer"* (выраз з сярэднявечковай нідэрландскай легенды; назва оперы Р. Вагнера, 1841); *Мір халупам! Вайна палацам!* < *Friede den Hütten! Krieg den Palästen!* (лозунг рэвалюцыйнай арміі ў час французскай буржуазнай рэвалюцыі 1789 – 1794 гг.; быў выказаны членам Нацыянальнага канвента якабінцам П.-Ж. Камбонам у дакладзе пра Дэкрэт ад 15 снежня 1792 г.; прыпісваецца Н.-С. Шамфору [1, S. 644-645]; лозунг-эпіграф да выдання Г. Бюхнера "Der hessische Landbote. Erste Botschaft", 1834) і інш.

2.2.2. Няўласна нямецкія крыніцы + уласна нямецкія крыніцы + няўласна нямецкія крыніцы, напр.: *жалезная заслона* < *der eiserne Vorhang* (выраз

французскага прэм'ер-міністра Ж. Клемансо з прамовы ў Палаце дэпутатаў Францыі 23 снежня 1919 г.; выраз нямецка-фашысцкага палітычнага і дзяржаўнага дзеяча Й. Гебельса, які ён ужыў у артыкуле "Das Jahr 2000", надрукаваным у часопісе "Das Reich" 23 лютага 1945 г.; выраз англійскага прэм'ер-міністра У. Чэрчыля з прамовы ў Вестмінстэрскім каледжы ў Фултане, ЗША, 5 сакавіка 1946 г., а таксама з яго тэлеграм ад 12 мая і 4 чэрвеня 1945 г. прэзідэнту ЗША Г. Труману; першапачаткова паходзіць з англійскага народнага выразу, які ўжываўся для абазначэння псіхалагічных пачуццяў адзіноты, замкнутасці і ўзнікненне метафарычнага сэнсу якога звязана з выкарыстаннем у заходнееўрапейскіх тэатрах канца XVIII ст. жалезных заслон у супрацьпажарных мэтах) і інш.

2.3. Частка крылатых слоў з няўласна нямецкіх крыніц трапіла ў розныя часы праз нямецкую ў беларускую мову. Да няўласна нямецкіх крыніц такіх крылатых слоў адносяцца фальклорныя творы еўрапейскіх і нееўрапейскіх народаў, творы антычнай літаратуры і нацыянальных еўрапейскіх літаратур і інш. Крылатыя словы з гэтых крыніц, як правіла, шырока ўжываюцца ў еўрапейскіх мовах.

1. Фальклорныя творы еўрапейскіх народаў, напр.: *нарадзіцца пад шчаслівай зоркай* ← *unter einem glücklichen Stern geboren sein* (выраз з шырока вядомай у многіх народаў прымхі аб тым, што лёс чалавека нібыта залежыць ад таго, пад якой зоркай, паводле астралагаў, ён нарадзіўся) і інш.

2. Фальклорныя творы нееўрапейскіх народаў, напр.: *як фенікс з попелу* ← *wie Phönix aus der Asche* (выраз са старажытнааравійскай міфалогіі) і інш.

3. Творы антычнай літаратуры, напр.: *скакаць пад дудку чыю-н.* ← *nach j-s Pfeife tanzen* (Эзоп, "Рыбак і рыбы") і інш.

4. Творы нацыянальных еўрапейскіх літаратур, напр.: *ваяваць (змагацца) з ветракамі* ← *mit Windmühlen kämpfen* (М. дэ Сервантэс, "Don Quijote", 1615); *страляць з гарматы (гармат) па вераб'ях* ← *mit Kanonen auf Spatzen schießen* (Ж.-Б. Мальер, "L'école des maris", 1661) і інш.

Заклучэнне

З агульнай колькасці нямецкамоўных запазычанняў крылатых слоў (каля 160 адзінак) у сучаснай беларускай літаратурнай мове з уласна нямецкіх крыніц паходзіць каля 91% (142 адзінкі), а з іншых крыніц – каля 9% (14 адзінак).

Крыніцы паходжання крылатых слоў размяжоўваюцца на адзінкавыя і комплексныя. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (арыгінальныя) і другасныя (неарыгінальныя).

Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі нямецкамоўныя запазычанні крылатых слоў з уласна нямецкіх крыніц (літаратурных і фальклорных твораў, тэкстаў масавай камунікацыі, назваў твораў мастацтва, выказванняў знакамітых асоб, ананімных літаратурных тэкстаў, мянушак вядомых асоб і літаратурных герояў). Літаратурныя крыніцы размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры (празаічныя – раман, навела; паэтычныя – паэма, ода, верш, эпіграма; драматычныя – трагедыя, драма), біяграфічныя, эпісталярныя, публіцыстычныя, філасофскія, навуковыя і навукова-папулярныя творы, тэксты музычных твораў (песня, лібрэта).

Другасныя крыніцы паходжання крылатых слоў не з'яўляюцца арыгінальнымі. Першакрыніцы тых выказаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як уласна нямецкія (тэксты вуснай гутарковай мовы, літаратурныя творы, ананімныя літаратурныя тэксты), так і няўласна нямецкія (літаратурныя і фальклорныя творы, выказванні знакамітых асоб).

Комплексныя крыніцы паходжання крылатых слоў прадстаўлены дзвюма дзя-хранічнымі мадэлямі: “няўласна нямецкія + уласна нямецкія”, “няўласна нямецкія + уласна нямецкія + няўласна нямецкія”.

Частка крылатых слоў з няўласна нямецкіх крыніц (фальклорных твораў еўрапейскіх і нееўрапейскіх народаў, твораў антычнай літаратуры і нацыянальных еўрапейскіх літаратур) трапіла ў розныя часы праз нямецкую ў беларускую мову.

Прапанаваная класіфікацыя крыніц паходжання нямецкамоўных запазычан-няў крылатых слоў з’яўляецца адкрытай і можа ўдакладняцца і дапаўняцца.

ЛІТАРАТУРА

1. **Büchmann, G.** Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes / G. Büchmann – 32 Aufl. – Berlin: Haude & Spenersche Verlagsbuchhandlung, 1972. – XVI, 1039 S.
2. **Янкоўскі, Ф.** Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.
3. Крылатыя выразы ў беларускай мове: Ч. 1: 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII – XX стст.: тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я.Я. Іванова. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 136 с.
4. Крылатыя выразы ў беларускай мове: Ч. 2: 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII – XX стст.: тлумачальны слоўнік / пад рэд. С.Ф. Івановай. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. – 208 с.
5. **Афонькин, Ю.Н.** Русско-немецкий словарь крылатых слов / Ю.Н. Афонькин. – М.: Русский язык, 1990. – 288 с.
6. **Родина, Т.М.** Драма / Т.М. Родина / Литературный энциклопедический словарь / под ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 100-102.

Паступіў у рэдакцыю 10.09.2008 г.